

ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:3 – Sayı:10- Kasım 2019

koynunda büyüdüük

DEDE KORKUT ANLATMALARINDAKİ BAN ÜZERİNE
ON THE WORD BAN IN THE DĀDĀ QORQUT NARRATIVES

DOI: 10.33404/anasay.621643

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Erdem UÇAR*

ÖZ

Türk filolojisi ve folklor araştırmalarında hakkında en çok araştırmanın yapıldığı metinlerden biri de Dede Korkut kitabıdır. Bunun en önemli nedeni metinde çözüm bekleyen birçok sorunun bulunmasıdır. Dede Korkut anlatmalarının nasıl ortaya çıktığı meselesi henüz kesin olarak açığa kavuşturulmuş değildir. Bu konuda çeşitli varsayımlar ortaya konmuştur. Filolojik açıdan bakılırsa, metinde bazı kelimelerin okunuşu ve anlamı sorunludur. Sorunlu kelimelerin çözümünde yapılması gereken iş onların kökenlerini açıklayarak bağlama göre bir anlam vermektir. Bu makalede *ban* kelimesinin geçtiği bağlamlar ve kelimenin kökeni dikkate alınarak *ban* hakkında yeni bir anlamlandırma teklif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut anlatmaları, etimoloji, ban.

ABSTRACT

One of the most researched texts on Turkish philology and folklore studies is the book of Dādā Qorqut. The most important reason of it is that there

¹ Makale Geliş Tarihi: 18. 09. 2019 Makale Kabul Tarihi: 23. 10. 2019

* Doç. Dr., merdemu@gmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-0039-9619>

are many problems waiting for a solution in the text. The creation of the Dādä Qorqut narratives is important question and this problem is not yet certainly solved. Some assumptions have been put forward about this problem. From a philological point of view, the meaning of some words in the text is still uncertain. To solve the problematic words need to explain their origins and give meaning according to the context. In the article, a new meaning suggestion about *ban* is proposed considering the contexts of narratives and the origin of *ban*.

Keywords: Dādä Qorqut narratives, etymology, ban.

I. Giriş

Dede Korkut boylarında/anlatmalarında muhtelif yerlerde geçen *ban* hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlar birbirinden farklıdır. Dolayısıyla kelimenin anlamını tam olarak tespit etmenin pek de kolay olmadığı söylenebilir. *Dede Korkut* metinleri içinde bunun gibi muğlak birçok kelime, ibare ve ifade bulunmaktadır. Sorunlu ifadelerin doğru anlamını belirlemek için onların kökenlerinin de araştırılması gerekmektedir. Nitekim *Dede Korkut* metinleri üzerine yapılan erken dönem filolojik çalışmalarda böyle bir prensip gözetilmezken son yıllarda sorunlu kelimelerin kökeni de artık araştırılmaya başlanmıştır.

Şimdiye kadar *ban* kelimesi hakkında birkaç yorum yapılsa da bunlar pek tatmin edici değildir. Bunların tekrar değerlendirilmesinin faydalı olabileceği düşünülerek, makalede *ban* hakkında yeni bir anlamlandırma ve köken önerisi teklif edilmiştir.

II. Dede Korkut Anlatmalarında *ban*

Dresden yazmasında *ban* kelimesi toplam 30 kez geçmektedir. Geçtiği cümleler şöyledir:

altun başlu *ban* ev vérgil (11a/3); altun başlu *ban* evler gidersé benüm gider (18a/10); altun başlu *ban* evler senüñ gidersé (18b/12-13); toqsan başlu *ban* evlerin qara yérüñ üzerine dikdürmiş idi (20a/2-3); altun *ban* evlerin kâfirler çapdılar (21a/5); dünlügi altun *ban* evlerini biz yıkmışuz (22a/4-5); gökden ıldırım ağban (→ ağ *ban*) evüm üzerine şakır gördüm (23b/1); ağ *ban* evüm dikilende yurdı kalmış (24a/7-8); ağ *ban* evüm şundan geçmiş gördüñ mi (25b/7); dünlügi altun *ban* évümüñ kabzşası oğul (28a/7-8); dünlügi altun *ban* evlerümi getirüp durursın (30b/9-10); dünlügi altun *ban* evüñi getürmişüz (31a/5-6);

ķarā yérūñ ũstineē aē *ban* évin dikdürmiş idi (35a/13-35b/1); aē *ban* évini aē otaēını ķarā yérūñ ũzerineē ķurdurmiş idi (43a/12-13); dñnlüēi altun *ban* evüne [şīvan] girdi (47b/10); dñnlüēi altun *ban* evüne babamuñ şīvan girmiş (50b/5-6); alaē şabāh şapa yérdeē dikilendeē aēban (→ aē *ban*) evli (56b/13-14); dñnlüēi altun *ban* évüm saña gölge olsun (61a/5-6); dñnlüēi altun *ban* évümünē ķabzāsı oēul (61b/1-2); aē *ban* evineē aē otaēınaē gerü döndi (62b/6); altun *ban* évüneē sürüp varēil (73b/9-10); dñnlüēi altun *ban* évümünē ķabzāsı oēul (83b/5); dñnlüēi altun *ban* évüm saña gölge olsun (85a/13-85b/1); babamuñ aē *ban* eşigindeē ķaravaşlar inek şaēar (92b/8-9); babamuñ aē *ban* eşiginē dñşdüēündeē (100b/10-11); babamuñ aē *ban* evinden ķıkardum (102a/2-3); ķarā yérūñ ũzerineē aē *ban* évin dikmişdi (103a/1); alan (→ alaē) şabāh şapa yérdeē dikilendeē aē *ban* evli (104a/12); aē *ban* évini ķarā yérūñ ũzerineē dikdürmişdi (119b/5-6); öşün ķoçañnuñ aē *ban* évi öñindeē şīvan ķopdı (130a/-23).

Vatikan yazmasında ise kelime toplam 22 kez geçmektedir. Geçtiēi cümleler şöyledir:

aē *ban* evin aē otaēın ķarā yérūñ ũzerineē ķurmiş idi (60b/1); altun başlu *ban* ev vérgil bu oēlanaē gölge olsun (62b/3); altun başlu *ban* evler giderseē benüm gider (66b/8); altun başlu *ban* evler senün giderse (67a/4); ķarā yérūñ ũzerineē aēban (→ aē *ban*) evin dikdürmiş idi (67b/8); aēban (→ aē *ban*) {*ban*} evin aē otaēın ķarā yérūñ ũstineē ķurdurmiş idi (72a/1); *ban* evi paralanmiş (74a/7); dñnlüēi (→ dñnlüēi) altun *ban* evüneē babamuñ şīvan girmiş (76a/4-5); alan (→ alaē) şabāh şapa yérdeē dikilendeē aēban (→ aē *ban*) evli (79b/7-8); altun *ban* evüm saña gölge olsun (82b/6); dñnlüēi altun *ban* evümeē şīvan girdi (82b/13-83a/1); aē *ban* evineē aē otaēınaē geldi (83b/8); toēksan başlu *ban* evlerin ķurmiş idi (84a/9); altun *ban* evlerini kāfir ķapdı (84b/8); dñnlüēi altun *ban* evlerin biz yıķmışuz (85a/8); gök yüzinden aē *ban* évüm ũstineē yıldırım şakır gördüm (85b/13); aēban (→ aē *ban*) évüm dikilendeē yurdum ķalmış (86a/11); ķaracaē kāfir aē *ban* evün yağmalamış (87a/3); dñnlüēi altun *ban* evimünē ķabzāsı oēul (88a/11); dñnlüēi altun *ban* evümi getirüp durursın (89b/5-6); altun *ban* evüneē sürüp varēil (97a/2-3); alan (→ alaē) şabāh şapa yérdeē dikilendeē aē *ban* évli (101a/4).

Ban için neşirlerde verilen anlamlar şunlardır:

Gökyay	‘Az. Arabanın tekerden yukarı kısmı, kutusu, arabanın kabağında koşmağa mahsus olan uzun ağaç, yan dışçisi, arabanın oku. § evin üstü, çardağın altı § tavan, bağdatı § evin üstüne dumanın çıkması, temiz hava ve ışık girmesi için açılan delik, baca § horozun okuması, ötmesi. Bur. dam ve satıh § haykırma ve sayha ve yüksek avaz § sahip ve hüdavend § ula ve azim. Leh. İslav dilinde hâkim ve serdar payelüsü, Ts. I, II, IV ulu, haşmetli § büyük, ileri gelen, bey, Ts. III ezan § ulu, büyük, ileri gelen, bey’ (1973: 172a).
Ergin	‘çok süslü altın başlı büyük çadır’ (1964: 173a).
Arash	<i>ban ev</i> ‘yüksek çadır’ (1978: 152).
Elizade	‘çadırın kurulması için işi gören yüksek ağaç; arabanın tekerden yukarı parçası, kutusu, arabanın önüne koşmak için uzun ağaç, arabanın oku’ (2004: 315).
Cemşidov	‘evin üstü, yüksek, yukarı’ (1995: 154).
Özçelik	<i>ban év</i> ‘büyük çadır’ (2016b: 802a).
Tulum	‘keçe kaplı’ (2016: 86, 180, 212, vs.).
Kaçalin	<i>bān</i> ‘otağ’ (2017: 795b). ^{<?>}

Ban hakkında çeşitli köken ve anlamlandırma açıklamaları da şunlardır:

Tietze ve Tekin, Clauson’un Eski Türkçe *ban* ‘on bin’ sözünün Çince 萬 *wan* kaynaklı olduğu görüşü kabul edilecek olursa, *Dede Korkut*’taki *ban*’ın ‘on bin kişiyi ya da daha büyük bir kalabalığı barındıran çadır’ anlamında düşünülmesinin mümkün olabileceğini söylemiştir. İkinci ihtimal olarak da Azerbaycan dilindeki ‘dam, çardak’ anlamındaki *ban* veya *bon* sözüne dayanarak *ağ ban* ‘beyaz çardak’ ile anlamlandırılabilceğini ifade etmiştir (1994: 162-163).

Tezcan ise, Tietze ve Tekin’in iddialarını kabul etmez, zira Eski Türkçede ‘on bin’ anlamına gelen *ban* diye bir kelime yoktur. Aynı şekilde onların ikinci tahmini olan *ban* ‘çardak’ teklifini de reddeder, çünkü *ağ ban év* ‘direklerin üzerine gerilmiş tente’ olamaz. Ona göre, *ban év* Azerbaycan Ağızlarında ‘baca’ anlamında gelen *ban* ile ilgili olmalıdır (2001: 81-82).

Özçelik, *ağ ban* yapısında Türkçe *ağ*’ı ‘yüksek’, Farsça *ban*’ı da ‘tavan’ anlamında düşünmüştür. (2016a: 345-347) Özçelik, daha sonra yayımladığı makalesinde *ban év*’in ‘büyük, yüksek çadır’ anlamında olabileceğini söylemiştir (2018: 267-269).

Özdemir, *Dede Korkut* anlatmalarındaki *ban*’ın Eski Türkçe *bayan* idarî

unvanı kaynaklı olabileceğini, *ban*'ın büzülmesiyle oluşan kelimenin 'yüksek' anlamının Oğuzların kendilerine ait bir anlamlandırması olduğunu ifade etmiştir (2015: 8-18).²

Kaçalın, *ban*'ın 'ulu ve azim' anlamında olduğunu söylemiş ve bu anlamla ilgili birkaç tanık zikretmiştir (2017: 608-609).

Mevcut iki yazmada aynı anlatmalar içerisinde *ban*'ın geçtiği yerler karşılaştırmalı olarak şöyle gösterilebilir:

Vatikan	Dresden
ağ <i>ban</i> evin ağ otağın karşı yerün üzerine kurmuş idi (60b/1)	şāmī günlügi yer yüzine dikdürmiş idi (7a/3)
altun başlu <i>ban</i> ev vérgil (62b/3)	altun başlu <i>ban</i> ev vérgil (11a/3)
altun başlu <i>ban</i> evler gidersē benüm gider (66b/8)	altun başlu <i>ban</i> evler gidersē benüm gider (18a/10)
altun başlu <i>ban</i> evler senün gidersē (67a/4)	altun başlu <i>ban</i> evler senün gidersē (18b/12-13)
karşı yerün üzerine ağban (→ ağ <i>ban</i>) evin dikdürmüş idi (67b/8)	karşı yerün üstine ağ <i>ban</i> évin dikdürmüş idi (35a/13-35b/1)
ağban (→ ağ <i>ban</i>) { <i>ban</i> } evin ağ otağın karşı yerün üstine kurdurmuş idi (72a/1)	ağ <i>ban</i> évini ağ otağını karşı yerün üzerine kurdurmuş idi (43a/12-13)
<i>ban</i> evi paralanmış (74a/7)	gerdek pārçlenmiş (47b/3)
dünluğı (→ dñnlügi) altun <i>ban</i> evüne babamuñ şīvan girmiş (76a/4-5)	dñnlügi altun <i>ban</i> evüne babamuñ şīvan girmiş (50b/5-6)
alan (→ ala) şabāh şapa yérde dikilende ağban (→ ağ <i>ban</i>) evli (79b/7-8)	ala şabāh şapa yérde dikilende ağban (→ ağ <i>ban</i>) evli (56b/13-14)
altun <i>ban</i> evüm saña gölgē olsun (82b/6)	dñnlügi altun <i>ban</i> évüm saña gölgē olsun (61a/5-6)
dñnlügi altun <i>ban</i> evüme şīvan girdi (82b/13-83a/1)	-
ağ <i>ban</i> evine ağ otağına geldi (83b/8)	ağ <i>ban</i> evine ağ otağına gerü döndi (62b/6)
toğsan başlu <i>ban</i> evlerin kurmuş idi (84a/9)	toğsan başlu <i>ban</i> evlerin karşı yerün üzerine dikdürmüş idi (20a/2-3)
altun <i>ban</i> evlerini kāfir çapdı (84b/8)	altun <i>ban</i> evlerin kāfirler çapdılar (21a/5)

² Aslında *ban*'ın kökeni hakkında aynı görüşü daha önce Róna-Tas dile getirmiştir. O, Doğu Avrupa'da siyasi bir terim olarak kullanılan *ban* teriminin Türkçe *ban* 'zengin' kelimesi kaynaklı olabileceğini iddia etmiştir (1998: 305-309). Kaçalın'ın zikrettiği (2017: 608-609) 'ulu ve azim' anlamındaki *ban* muhtemelen Eski Türkçe *ban* kaynaklı olmalıdır.

dünlügi altun <i>ban</i> evlerin biz yıkmışuz (85a/8)	dünlügi altun <i>ban</i> evlerini biz yıkmışuz (22a/4-5)
gök yüzinden ağ <i>ban</i> evüm üstine yıldırım şakır gördüm (85b/13)	gökden ıldırım ağban (→ ağ <i>ban</i>) evüm üzerine şakır gördüm (23b/1)
ağban (→ ağ <i>ban</i>) evüm dikilende yurdum kalmış (86a/11)	ağ <i>ban</i> evüm dikilende yurdu kalmış (24a/7-8)
karaca kâfir ağ <i>ban</i> evün yağmalamış (87a/3)	öteki gün évün bundan geçti (25b/9-10)
dünlügi altun <i>ban</i> evimün kabzası oğul (88a/11)	dünlügi altun <i>ban</i> évümün kabzası oğul (28a/7-8)
dünlügi altun <i>ban</i> evümi getirüp durursın (89b/5-6)	dünlügi altun <i>ban</i> evlerümi getirüp durursın (30b/9-10)
altun <i>ban</i> evünę sürüp vargıl (97a/2-3)	altun <i>ban</i> évünę sürüp vargıl (73b/9-10)
alan (→ ala) şabâh şapa yérde dikilende ağ <i>ban</i> évli (101a/4)	alan (→ ala) şabâh şapa yérde dikilende ağ <i>ban</i> evli (104a/12)

İki yazmada *ban*'ın geçtiği yerlerde farklılaşmalar görülmektedir. Köklü farklılıkların olduğu yerler şunlardır:

Vatikan	Dresden
ağ <i>ban</i> evin ağ otağın karşı yérün üzerine kırmış idi (60b/1)	şamī günlügi yér yüzine dikdürmüş idi (7a/3)
<i>ban</i> evi paralanmış (74a/7)	gerdek pârçelenmiş (47b/3)
altun <i>ban</i> evüm saña gölge olsun (82b/6)	dünlügi altun <i>ban</i> évüm saña gölge olsun (61a/5-6)
dünlügi altun <i>ban</i> evümę şivan girdi (82b/13-83a/1)	-
toğsan başlu <i>ban</i> evlerin kırmış idi (84a/9)	toğsan başlu <i>ban</i> evlerin karşı yérün üzerine dikdürmüş idi (20a/2-3)
karaca kâfir ağ <i>ban</i> evün yağmalamış (87a/3)	öteki gün évün bundan geçti (25b/9-10)

Bağlamları aynı olan altı yerde iki farklı ifadenin oluşu düşündürücüdür. İki yazma arasındaki farklılığın nedeni ne olabilir? Aslında bu soru *Dede Korkut* anlatmalarının yaratılışı ve menşei konusuyla alakalıdır. Bu konu üzerine son zamanlarda Pehlivan ve Özçelik eğilmiştir.

Pehlivan, doktora tezine dayanan eserinde Dresden ve Vatikan nüshaları arasındaki farklılıkları listelemiş ve bu farklılıkların nedenini sorgulamıştır.

Pehlivan şu neticelere ulaşmıştır:

Bana göre, her iki nüshanın dayandığı ortak bir yazılı metin vardı. Bu metin, sözlü anlatımın yazıya geçirilmiş haliydi. Bugün elimizde bulunan nüshalar, bu ilk metnin müstensihler tarafından, bazı müdahalelerle, yapılmış istinsahlarıdır. (2015: 23) (...) Eser sözlü icra sırasında derlenmiş, daha sonra bu dip nüshadan çoğaltılmıştır. (...) Dresden ve Vatikan nüshalarıysa ortak bir dip nüshaya dayanmaktadır. Bu dip nüshayla Dresden ve Vatikan nüshaları arasında başka nüshaların olup olmadığını tespit etmek pek mümkün değildir. Bu bağlamda iki nüsha arasındaki farklılıkların kaynağı müstensihlerdir. Dresden müstensihi ile Vatikan müstensihini karşılaştırdığımda, Dresden müstensihinin gördüğü dip nüshayı olabildiğince birebir kopyalamayı tercih ettiğini, bu sebeple de sözlü yapıların aktarımında daha başarılı olduğunu düşünüyorum. Vatikan müstensihinin ise aile değerleri konusunda çok hassas, kurgu konusunda oldukça dikkatli, dip nüshada yer alan ve anlamlandıramadığı kelimeleri değiştirerek istinsah edip metnin daha rahat okunabilmesini sağlamaya çalışan bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Hazırladığı ve altı destandan meydana gelen seçkinde mantığı esas almış, kurguya uymayan metinleri çıkarmıştır. Her ne kadar günümüzde bazı araştırmacılar bu duruma hayıflansalar da Vatikan müstensihinin bu davranışı, bize müstensihlerin metnin oluşumu, bize ulaşan şekilleri ve içeriklerinde ne derece rol sahibi olduklarını göstermektedir. Bu bakımdan şimdiye kadar genellikle “doğru-yanlış kopyalama” mantığı içinde düşünülen bu meslek erbabının, öncelikle birer okuyucu oldukları ve bugünkü hiçbir okuyucunun sahip olmadığı bir lükse, yani metinleri değiştirebilme gücüne mâlik oldukları unutulmamalıdır. (2015: 492-493)

Özçelik de kısmen Pehlivan gibi düşünmektedir:

Özellikle metni bilen ilk yazıcı ve sonraki yazıcı(lar), -belki de anonim olduğunu bildikleri için- bu hikâyelerin kelimelerini, cümlelerini, söz kalıplarını ve kurgusunu değiştirmekte kendilerini yetkili gördüler veya kendi zevklerini farklı eğilimlerini bir şekilde metinlere yansıttılar. (...) Dede Korkut metninin sadece sözlü dilde değil, yazıya geçtikten sonra da yazıcılar tarafından hem kelimeler hem cümleler hem de kurgu boyutuyla değiştirildiğini göstermektedir. Belki ilk nüshayı yazan kişi belki de bu nüshaları istinsah eden kişi(ler) birer anlatıcı ozan veya hikâyeleri yüzlerce defa dinlemiş olan; bu nedenle hikâyeleri iyice ezberlemiş olan kişi veya kişilerdi. Bu nedenle yer yer kendi ezberlerine

veya zevklerine göre metne müdahalelerde bulduklarından bu farklılıkların ortaya çıkmış olabileceğini düşünmek yanlış olmasa gerek. (2016a: 59, 70)

Özçelik anlatmalardaki müdahalelerin “ilk yazıcı” tarafından yapılmış olabileceğine de ihtimal vermiş ve meseleye daha temkinli yaklaşmayı tercih etmiştir.

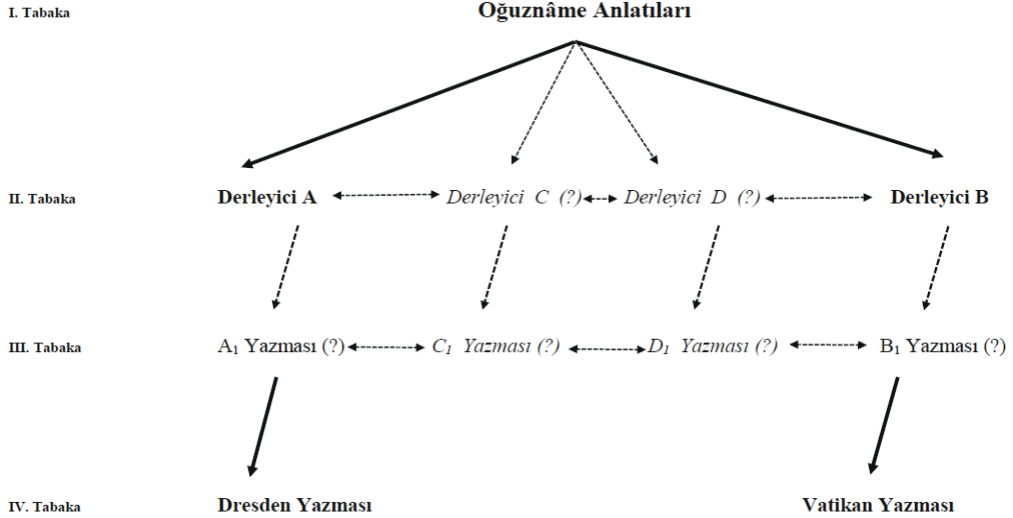
Pehlivan ve Özçelik³, iki yazma arasındaki farklılıkların nedeninin müstensihlerde aranması gerektiğini düşünmektedir. Bu iddianın en zayıf tarafı, müstensihlerin metne müdahalesindeki sınırın nasıl tespit edilebileceği sorusuna bir cevabın bulunmayışıdır. Dresden ve Vatikan yazmasının müstensihleri *Dede Korkut* anlatmalarının kurgusunu ve dolayısıyla da içeriğini şayet değiştirebilecek müdahaleler yaptıysa, bugün elimize ulaşan iki yazmanın yardımıyla hangi anlatmaların *Dede Korkut* orijinli anlatma, hangilerinin müstensih kaynaklı anlatma olduğunu nasıl tespit edeceğiz? İki yazar da ne yazık ki bu soruya bir cevap vermemektedir. “*Vatikan müstensihî, aile değerleri konusunda çok hassas, mantığı esas alan ve kurguya uymayan metinleri çıkararak*” biriye ya da Dresden müstensihî de bunları yapacak potansiyele sahipse -üstelik *Dede Korkut* anlatmalarının sözlü gelenekten ortaya çıktığı konusunda bütün araştırmacılar ittifak etmişken- *Dede Korkut* metinlerinin yaratıldığı ortam ve yaratılma süreci nasıl belirlenecektir? Anlatmaların müstensihler tarafından yeniden kurgulandığı kabul edilecek olursa, anlatmaların sözlü gelenekten anonim⁴ yolla üretildiği gerçeği de görmezden gelinecektir.

Müstensihler metne neleri eklemiş veya metinden neleri çıkarmıştır? Pehlivan, Dresden yazmasının müstensihinin dipnüşhayı birebir kopyaladığını söylemektedir, o hâlde Dresden nüshası büyük oranda dipnüşha ile aynıdır. Ancak Pehlivan, Dresden yazması müstensihinin de pek çok tasarrufta bulunduğunu eserinin muhtelif yerlerinde göstermiştir. Ona göre, Dresden ve Vatikan yazmalarının müstensihleri esere kurgu, kısaltma, uzatma vs. gibi bakımlardan çeşitli müdahalelerde bulunabilen şahıslardır. Bunlarla ilgili örnekleri kendisi-

³ Pehlivan ve Özçelik’in dile getirdiği müstensihinin eserdeki tesiri konusuna ilk dikkati çeken yanılmıyorsam Eliyarov (1991: 100) olmuştur. Pehlivan ve Özçelik, çalışmalarında iki yazmayı ayrıntılı inceleyerek mukayese etmiş ve müstensihinin rolü hakkında birçok örnek ortaya koymuştur.

⁴ Folklor ürünlerinin ilk yaratıcılarının unutulmuş olduğunu ifade etmek için kullanılan *anonim* terimi, onların insanlar tarafından hep birlikte yaratıldığı anlamını taşımaz. Her bir ürünün bir ilk yaratıcısı vardır, ama sözlü anlatım geleneği bunları genelde muhafaza edememiştir (Yıldırım 1991: 16a). Aslında *Dede Korkut* anlatmalarının *anonim* olduğunu söyleyerek onların sözlü geleneğin ürünü olduğu vurgulanmış olur. Makalede gösterildiği üzere, anlatmalar ortaya çıktıkları I. tabakada bir veya belki de birden fazla *ozan* tarafından yaratılıp icra edilerek sözlü geleneğin içine bırakılmıştır.

nin eserinde bulmak mümkündür. O nedenle, bunları ayrıca zikretmeye gerek yoktur. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere Oğuznâme anlatılarının dört tabakadan⁵ geçtikten sonra *Dede Korkut* metinlerine dönüştüğü tahmin edilebilir. *Dede Korkut* metni ile kast edilen bugün elimize ulaşan Dresden ve Vatikan yazmalarındaki metinlerdir.

Tablo üzerinde birkaç noktayı açıklamak gerekirse, tabloda görüleceği üzere tabakalar arasındaki ilişkiyi gösteren çizgilerden bazıları kesik, bazıları düz çizgiyle gösterilmiştir. Kesik çizgili olanlar ilişki konusundaki şüpheyi göstermektedir. Düz çizgiler kısmen emin olunan ilişki ağını temsil etmektedir. Buna göre, prototip Oğuznâme anlatıları I. tabakayı teşkil etmektedir. Sözlü gelenekte ortaya çıkıp hayatını sürdüren Oğuznâme anlatıları ikinci tabakada metinleşme sürecine girmiştir. II. tabakada metinleşme sürecini başlatan kişiler derleyici olarak tanımlandı. Bunlar sözlü icra sırasında veya sonradan anlatmaları metinleştirmişlerdir. II. tabakada dört tane derleyicinin olduğu görülüyor. Bu rakamın artması da mümkündür, zira teorik olarak birkaç kimsenin anlatmaları derlemiş olabileceğini tahmin ediyorum. C ve D derleyicileri italikle gösterilmiştir. Vatikan ve Dresden yazmaları arasındaki farkların oluşmasında II. tabakada bulunan derleyiciler arasındaki ilişkinin etkisi sözkonusu olmalıdır. Ancak C ve D derleyicilerinin derledikleri metinlerin izine rastlamak şimdilik

⁵ Daşdemir (2010: 77-83), *Dede Korkut* metinlerindeki olayları esas alıp tarihî zemine bağlı olarak anlatmaların iki tabakaya ayrılabilceğini düşünür: *birinci tabaka* (?-XI. yüzyıl) ve *ikinci tabaka* (XIV. yüzyıl).

mümkün gözüküyor.⁶ III. tabakada derleyicilerin yazıya geçirdikleri metinlerin farklı müstensihler tarafından başka yazmalara aktarılmış olabileceğine ihtimal verilebilir, ama bu kesin olmadığı için bunlar arasındaki ilişki kesik çizgilerle gösterilmiştir. C ve D derleyicilerinin metinlerinden yapılan istinsahlar da italikle gösterildi ve bunların bir önceki tabakayla arasındaki ilişki belirsizlikleri dolayısıyla kesik çizgilerle ifade edildi. IV. tabakada, bugün elimize ulaşan Dresden ve Vatikan yazmalarının A ve B derleyicilerinin metinlerinden A₁ ve B₁ yazmalarının aracılığıyla istinsah edildiği varsayıldı. Ancak II. ve III. tabaka arasındaki ilişki kesik çizgilerle gösterilmiştir. Belki de Dresden ve Vatikan yazmaları doğrudan A ve B derleyicilerinin metinlerine dayanmaktadır. Bu konuda kesin bir şey söylemek ne yazık ki pek mümkün değildir.

Dede Korkut anlatmalarının yaratılış sürecinin muamma olduğu ve içerisinde pek çok bilinmezlik taşıdığı herkesin malumudur. Dolayısıyla şimdiye kadar bu konuda ileri sürülen fikirlerin tamamının bir tahmine dayalı olduğu konusunda çoğunluk hemfikirdir. Yukarıda sunulan tablo da tamamen bir tahmine dayanmaktadır. Yukarıdaki tablo, *Dede Korkut* anlatmalarının yaratılış süreci ile ilgili olarak bize neleri kazandıracaktır sorusuna şu şekilde cevap vermek mümkündür:

1. Dresden ve Vatikan yazmaları arasındaki farklar, farklı nüshaları olan bir eserdeki yazmalar arasında bulunması gereken farklılardan çok daha fazladır. Yukarıdaki tabloda gösterildiği üzere anlatmaların birkaç tabakadan geçtiği düşünülecek olursa bu farklar açıklanabilir ve kabul edilebilir gözükmektedir. Pehlivan, “*Dip nüshayla Dresden ve Vatikan nüshaları arasında başka nüshaların olup olmadığını tespit etmenin pek mümkün*” (2015: 492) olmadığını söylemektedir. Aslında eserinin sonunda sıraladığı Vatikan ve Dresden yazmaları arasındaki farklar (2015: 519-599) iki yazmanın “ortak” ve “tek” bir nüshaya dayanmadığını, iki yazmanın farklı kaynaklardan çıkıp evrildiğini ve nüshalar arasında geçişler olduğunu bize açıkça göstermektedir.

2. Yukarıdaki tablo, kabul edilecek olursa *Dede Korkut* anlatmalarının sadece belirli “dar” bir tarihî döneme ve coğrafyaya ait olmadığı izah edilebilecektir.

⁶ *Dede Korkut*'un yeni bir yazması olduğu tahmin edilen ve İran'da keşfedilen Gumbet yazmasının *Dede Korkut*'un mevcut yazmalarıyla ilişkisini gösteren bir nüsha seçeresi için bk. Shahgoli vd. 2019: 161. Ancak Gumbet yazmasının Vatikan ve Dresden yazmalarıyla ilişkisi daha ayrıntılı olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla orada zikredilen nüsha seçeresinin bir tahmine dayandığına dikkat edilmelidir.

3. Yukarıdaki tablo, müstensihlerin *Dede Korkut* anlatmalarına kurgusal bakımdan metnin iskeletini değiştirebilecek düzeyde müdahale etmiş olabileceği ihtimalini ortadan kaldıracaktır.

4. Yukarıdaki tablo, *Dede Korkut* anlatmalarının sözlü gelenekten çıkıp yayıldığı görüşünü destekleyecektir.

5. *Dede Korkut* anlatmalarının filolojik incelemelerinde sorunlu kelime ve ibarelerin açıklamasında bugüne değin ekseriyetle -istisnaları olmakla beraber Azerbaycan dilinde ve Eski Türkiye Türkçesindeki tanıklardan faydalanılarak açıklığa kavuşturulduğu gözlemlenmektedir. Bu tablo, *Dede Korkut* anlatmalarının tabakalaşma sürecine dayanarak sorunlu kelimeler hakkında Türk dilinin geniş coğrafyasından da tanıkların getirilebilmesine imkân tanıyacaktır.

Burada sunduğum tablonun daha geniş açıklamasını başka bir makalede ele almak istiyorum. Ancak *Dede Korkut* anlatmalarının yaratılış zamanı ve yeri konusunda kısaca bilgi vermem gerekirse, anlatmaların XI. yüzyılda Sır Derya boyu *Oğuz éli*'ndeki Oğuzlar arasında yaratıldığı hususunda Sümer'e (1972: 379-382) katılıyorum, ancak Sümer'in XI. yüzyılda anlatmaların yazıya geçirildiği iddiası şimdilik ispatı güç bir iddia gibi gözüküyor, ama Eliyarov'un vurguladığı üzere (1991: 82) *Dede Korkut* anlatmaları, XIV. yüzyıl öncesinde sadece sözlü gelenekte yaşamıyordu, anlatmalar kitabî metin olarak da mevcuttu. XIV. yüzyılda İbnü'd-Devādārî'nin kaleme aldığı Arapça *Kanzu'd-Durar ve Câmi'u'l-Gurar*'da zikredilen Türklere ait "hurafeleri" barındıran *Oğuznâme* belki de tablomdaki I. tabakayı teşkil ediyordu. Tabakalar arasında ne kadar zaman olduğu veya hangi tabakanın hangi zaman dilimine ait olduğu hakkında kesin bir şey söylemek oldukça zordur.

Aslında dolaylı da olsa *Dede Korkut* anlatmalarının tabakaları arasında farkların olduğunu Tezcan ve Boeschoten fark etmiş, bunun nedeninin anlatmaların derlenmesi ve yazıya geçirilmesi sürecinde aranması gerektiğini ifade etmişlerdir:

Kimi yanlışların çekimcilere (müstensih'lere) değil, bu Oğuz-nâmeleri (boy'ları) yazıya geçirilmek üzere anlatan kaynak kişi (ozan) ile onun ağzından çıkanları yazıya geçiren kişiye (yazıcı'ya) ait olduğu düşünülebilir. Metin içerisinde "fazladan" bulunan sözcükler, kimi yerde "sözcüklerin sıralanışı yanlış" biçiminde notlar koymak zorunda kaldığımız sözdizimi bozuklukları, "devrik cümle" olarak nitelendirilebilecek cümlelerin bir kısmı bu, "anlatma-yazıya

geçirme” (bugünün deyimiyile derleme) süreci ile açıklanabilir. Bu gibi yanlışların sonraki çekimlerde de sürüp gitmiş olduğu anlaşılıyor. (2001: 15-16)

Yine Eliyarov (1991: 99) ile Tezcan ve Boeschoten’in (2001: 11) vurguladığı üzere, Dresden ve Vatikan yazmaları birbirinden bağımsız yazmalardır. Dolayısıyla tabloda II. ve III. tabakada iki yazmayı farklı kanalda göstermem de daha önceki tespitleri desteklemektedir.

Tabloda gösterilen dört tabaka her ne kadar *Dede Korkut* anlatmalarının metinleşme sürecini gösteriyor olsa da anlatmaların bütün tabakalar boyunca sözlü gelenekte yazılı metinlerle beraber eşzamanlı olarak yaşadığı da dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Mesela, *Bamsı Beyrek* anlatısının farklı bir varyantına ait XVIII. yüzyıldan kalma üç yazması bugün elimize ulaşmıştır. Yazmalardan biri Türk Dil Kurumu kütüphanesinde (Şimşek 2000: 321-333), diğeri İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde (Boratav 1983: 159-189, 207, dip. 3-4) ve bir diğeri de Kahire’de (Kaçalın 2000: 222, dip. 3) muhafaza edilmektedir. Nispeten geç döneme ait olan bu yazmaların varlığı, Dresden ve Vatikan yazmaları yazıldıktan sonra da *Dede Korkut* anlatmalarının yaşadığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Aynı şekilde mevcut yazmalarda bulunmayan farklı *Dede Korkut* anlatmalarının Türkmenistan’da derlenmiş olması (Yıldız 2000: 363-370) anlatmaların tablodaki dört tabaka boyunca ve akabinde hayatını sürdürdüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Dresden ve Vatikan yazmalarında müstensihlin rolü, şöyle yorumlanabilir: *Dede Korkut* anlatmaları, bilhassa soylamalar anlaşılması pek de kolay olmayan metinlerdir. Dresden ve Vatikan nüshalarının yazıcılarının eğitim durumu, görgüsü ve kabiliyeti hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak biz yine de iki yazmanın yazıcısının da eğitilmiş bir kişi olduğunu farz edelim. Hangi dönemde yaşamış olursa olsun istinsah ettikleri *Dede Korkut* metinlerini bu müstensihlerin kolaylıkla anlayamayacağı kesindir, zira anlatmalarda muğlak ve arkaik pek çok ifade mevcuttur. Dolayısıyla iki yazıcı da anlaşılması pek de kolay olmayan bu metinleri anlamak için epey gayret sarf etmiş, ama hata yapmaktan kaçmamıştır. Yazıcıların metni istinsah etme süreçlerinde muhtelif hatalar yapmış olması bu nedenle doğal karşılanmalıdır. Müstensihler önlerindeki örnek metinleri (archetype) mümkün mertebe değiştirmeden, ama ciddi bir anlama gayretiyle istinsah etmeye çalışmış olmalıdır.

Özçelik, Dresden ve Vatikan yazmalarının ortak bir nüshaya dayandığını düşünmekte ve bunu şöyle açıklamaktadır:

Dresden ve Vatikan nüshalarının her ikisinin kendine özgü terimleri, yazım özellikleri ve yazım yanlışlıkları bulunuyor. Ancak aynı zamanda her iki nüshada ortak bazı yazım yanlışlarının geçtiği görülüyor. Bu yazım yanlışlarının varlığı iki nüshanın ortak bir nüshaya dayanan nüshalardan geldiğini gösteren önemli ipuçları olabilir. Bu ortak yanlışlar, ortak yanlış yazım örneği, ortak eksik yazım örneği ve ortak sıra yanlış örneğidir. Bu tür yanlışlıkların her iki nüshada bulunması farklı zamanlarda farklı yazıcılar tarafından yapılan her iki istinsahın aynı nüshaya dayanan nüshaların varlığına işaret eder. (2016a: 59)

Özçelik'in bahsettiği ortak yanlış yazım, ortak eksik yazım ve ortak sıra yanlış örnekleri şayet sözlü geleneğe ait olmayan bir eserde bulunsaydı şüphesiz tespiti kabul edilebilirdi, ancak bahsedilen yanlışların yukarıda gösterdiğim tabakaların hangisinde gerçekleştiği konusunda elimizde kesin bir bilgi bulunmuyor. Çünkü Dresden ve Vatikan nüshaları belki de II. ve III. tabakalarda birbirleriyle benzeşmişti. Tabloda görüleceği üzere bunlar arasındaki ilişkiyi kesik çizgiyle göstermeye çalıştım. III. tabakada Dresden ve Vatikan yazmalarının örnek metinleri (archetype) dışında iki tane daha örnek metin olabileceğini tahmin ettim. Bu rakam artabilir veya azalabilir. Bugün elimize başka metinlerin ulaşmamış olması nedeniyle belki bu tahmin zayıf gözükmektedir, ancak daha önce birçok kimse tarafından dile getirilen elimizdeki mevcut anlatmalardan farklı anlatmaların da bulunduğu başka yazmaların gün yüzüne çıkabileceğini düşünüyorum. Nitekim 2018'de İran'da *Dede Korkut* ile ilgili keşfedilen bir yazmada *Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü* bir anlatı ortaya çıkmıştır.

Tekrardan *ban* kelimesine dönülecek olursak, *Dede Korkut* anlatmalarında geçen *ban*'ın Eski Türkçedeki *ban* kelimesine⁷ dayandığı düşünülebilir, ancak bu *ban* Çince kökenli olarak kaydedilen 萬 *wan* değildir.⁸ Eski Uygurcada 'tahta' anlamına gelen bir *ban* sözcüğü daha bulunmaktadır. Ancak Eski Uygurcada görülen *ban* kelimesinin kökeni tartışmalıdır. Soğdçada *p'n* 'masa' (Gharib 1995: 258b) anlamındadır. Bununla beraber Çince 板 *ban* 'kereste, kalas, tahta' (Giles 1912: 8588 [1052a-c]) ve 版 *ban* 'kereste, kalas, tahta' (Gi-

⁷ *Drevnetyurkskiy Slovar*'da Çince kökenli iki tane *ban* gösterilmiştir: *ban I* (< Çince 板 *pan*) 'tahta' ve *ban II* (< Çince 萬 *wan*) 'onbin' (Nadelyayev 1969: 81a-b).

⁸ Róna-Tas, Kiev şehir adının Kıpçak-Oğuz karşılığı olan *Man Kermen* üzerinde dururken Çuvaşçada 'büyük' anlamına gelen *mān~mōn* ve *māna* kelimesinin Eski Türkçedeki Çince alıntı *ban* (< 萬 *wan*) ile ilişkili olduğunu söylemiştir. (1994: 175-180) Tezcan, Eski Türkçede *ban* (萬 *wan*) şeklinde Çince bir alıntının mevcudiyetinden şüphe duymuştur. (1996: 340-341)

les 1912: 8589 [1052c-1053a]) sözcükleri vardır. Eski Uygurcadaki alıntının Çinceye mi yoksa Soğdçaya mı dayandığı konusunda kesin bir şey söylemek çok zordur. Aslında Çince kelimenin Soğdçaya mı yoksa Soğdça kelimenin Çinceye mi dayandığı konusunda da bir belirsizlik bulunmaktadır. Tang döneminde (618-906) birçok Çince alıntının Soğdçaya geçtiği bilinmektedir (Yoshida 2017: 557a-561a). Belki de Soğdçadaki *p'n* da Çince alıntılardan biridir.⁹ Sims-Williams ve Hamilton Soğdça kelimenin aslının Çince olduğunu düşünür ve kelimenin rekonstrüksiyonunu şu şekilde yapar: Eski Çince *pwan > Erken Dönem Orta Çince **pwa'n* > Geç Dönem Orta Çince *pwaan* (1990: 30). Shōgai-to, Eski Uygurcadaki Çince alıntıları listelediği makalesinde Çince 板 *ban* ve 版 *ban* kelimelerini *puan* > *pan* şeklinde göstermiştir (1986: 137). Sonuç itibarıyla, Çince 板 *ban* ve 版 *ban* kelimelerinin hem Soğdçaya hem de Eski Türkçeye geçtiğini söylemek mümkündür.

Soğdçaki *p'n* Farsçada ‘Sorgun denilen bir nevi söğüt’ anlamını kazanmıştır (Steingass 1930: 152a; Şükün 1984: 259a-b). Ayrıca krş. Arapça *bān~būn* ‘1. ban ağacı (moringa); 2. moringa oleifera ağacı; 3. Mısır söğüdü (salix aegyptica)’ (Wehr 1976: 84a). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*’nde *ban ağacı* ‘bir cins söğüt ağacı’ olarak gösterilmiş ve ağacın Türkiye’de *bağ söğüdü*, *civir*, *sepetçi söğüdü*, *solgun*, *sorgun*, *sultani söğüt*’ olarak da bilindiği söylenmiştir (Baytop 2007: 248). Çincedeki ‘kalas, kereste’ gibi bir anlama gelen *ban* sözü Farsçada ‘bir çeşit söğüt ağacı’ anlamındadır. Bugün Türkçede ve Arapçada kullanılan anlam da Farsça kaynaklıdır.

Dede Korkut anlatmalarında *ban*’ın ‘tahta’ anlamında olduğunun gerekçelerini göstermek istiyorum. Bunun için anlatmalarda *ban*’ın hangi kelimelerle birlikte kullanıldığına, yani eşdizim (collocation) kullanımına bakmak faydalı olacaktır:

1. Dresden yazmasında iki yer hariç toplam yirmi sekiz yerde *ban* kelimesi *ev* kelimesinin önünde kullanılmıştır. İki yerde ise *eşik* kelimesinin önünde (*ağ ban eşik*) kullanılmıştır. Vatikan yazmasında ise *ban* yirmi iki yerde de *ev*’in önünde kullanılmıştır.

2. Dresden yazmasında on dört yerde *ağ ban* birlikte kullanılmıştır. Vatikan yazmasında ise dokuz yerde *ağ ban* ibaresi görülmektedir.

3. Dresden yazmasında on iki yerde *ağ ban ev* ibaresi geçerken, bunlardan

⁹ Prof. Yutaka Yoshida da muhtemelen Çince kökenli olabileceği kanaatindedir. (sözlü bilgi)

iki tanesi *ağban ev* şeklinde yazılmıştır. Vatikan yazmasında beş yerde *ağ ban ev*, dört yerde *ağban ev* yazımı görülür.

4. Dresden yazmasında on yerde *dünlügi altun ban ev* ibaresi geçmektedir. Vatikan yazmasında ise aynı ibare beş yerde geçmektedir.

5. Dresden yazmasında üç yerde *altun başlu ban ev* ibaresi geçmektedir. Vatikan yazmasında ise aynı ibare üç yerde geçmektedir.

6. Dresden yazmasında iki yerde *altun ban ev* ibaresi geçmektedir. Vatikan yazmasında ise aynı ibare üç yerde geçmektedir.

7. Dresden ve Vatikan yazmalarında bir yerde *tokşan başlu ban ev* ibaresi geçmektedir.

8. Vatikan yazmasında bir yerde *ban ev* ibaresi geçmektedir.

Dede Korkut anlatmalarında *ban* kelimesi neden çoğunlukla *ev* kelimesi ile beraber kullanılmıştır? Hâlbuki anlatmalarda ‘çadır’ kavram alanına ait *bar-gah, otağ, çadır, günlük, oba, ordu, sayvan* gibi birçok kelime mevcuttur, ancak *ban* kelimesi bunların hiçbirisiyle beraber kullanılmamıştır. Bunun nedeni *ev* kelimesinin anlatmalarda sadece ‘çadır’ anlamında kullanılmamış olmasına bağlanabilir. Eski Uygurcada *ev* kelimesi ‘ev, bina, saray, kulübe, oturulacak yer, ikamet yeri’ (Röhrborn 2017: 335-341) gibi anlamlara gelmektedir. Eski Türkçeden itibaren Orta Türkçe dönemine kadarki metinlerde *ev* hem ‘bina, mesken, çeşitli malzemelerden yapılan yaşanacak yer’ hem de ‘çadır’ (Clauson 1972: 3b-4a) anlamında kullanılmıştır. Yani *ev* kelimesi yerleşik ve göçebe hayatın ortak bir kelimesi olarak kullanılmıştır. İslam coğrafyacısı Mesudî X. yüzyılda Sirderya bölgesinde Oğuzların yerleşik hayat sürdürdüğünden bahsetmektedir. Ayrıca tarihî kaynaklar Oğuzlara ait birçok şehri zikretmiştir. Bu nedenle Oğuzların bir bölüğünün göçebe, bir bölüğünün yarı göçebe ve bir bölüğünün de yerleşik olduğu anlaşılıyor (Sümer 1960: 572-574). Dolayısıyla, Oğuzların *ev* kelimesini hem ‘bina, mesken’ hem de ‘çadır’ anlamında kullandığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Buna dayanarak *Dede Korkut* anlatmalarındaki *ev*’in hem ‘çadır’ hem de ‘mesken, çeşitli malzemelerden yapılan yapı’ olarak düşünmek gerekiyor. Anlatmalarda zikredilen *ban ev*’i müstensihler belki de yazıya geçirdikleri dönemde ‘tahta ev’ olarak anlamıştı.¹⁰

¹⁰ Esin, Türklerin Ortaçağ döneminde çadıra benzeyen ahşap köşkler yaptığından bahsetmektedir (2006: 130-131).

Bununla beraber Türkmenler arasında *ağaç üy*'ün olduğunu ve ağaçtan yapılan muhtelif çadır tiplerinin *ağaç üy* olarak adlandırıldığı (Deveci 2017: 433-452) biliniyor. Bu kullanım *Dede Korkut* anlatmalarında *ban ev* ile 'ağaçtan, tahtadan ev veya çadır' kast edildiğini bize net olarak göstermektedir.

Diğer yandan *ban*'ın anlatmalarda *ev* dışında sadece iki yerde *eşik* kelimesinin önünde kullanıldığı görülmektedir. Türk dili tarihinde ve bugünkü Türk dillerinde *eşik* kelimesi farklı kavramları ifade etmiştir. Türk dili tarihinde *eşik* kelimesi 'hanenin kapısı, girişi' anlamındayken, zamanla Oğuz gurubu Türk dillerinde *eşik* 'kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak' anlamını karşılar olmuştur. Kıpçak ve Karluk gurubu Türk dillerinde ise, *eşik* 'hanenin kapısı, girişi' anlamını korurken, Oğuz gurubu Türk dillerindeki *eşik* için Moğolca alıntı *bosaga*'yı kullanmıştır (Atmaca-Adzhumerova 2010: 32-39; Moldaliev 2012: 10-12). *Dede Korkut* anlatmalarında bağlama baktığımızda *eşik* ile kast edilenin 'kapı', 'kapı önü' ve 'eşik' ve bazen de metaforik kullanımla 'hane' anlamında olduğu anlaşılıyor. Dresden yazmasında iki yerdeki *eşik*'in önünde müstensihlin yazmayı unuttuğu bir *ev* kelimesi olduğu şimdiye kadarki neşirlerde iddia edilmiştir: babamuş ağ ban [evi] eşiginde qaravaşlar inek şağar (92b/8-9) ve babamuş ağ ban [evi] eşiginde düşdügünde (100b/10-11). Burada müstensihlerin *ev*'i yazmayı unuttuğu kanaatinde değilim, zira *eşik* bu iki yerde de 'kapı' kavramı üzerinden 'ev, hane' anlamını kazanmış olmalıdır. Bugün Türkiye Türkçesinde *kapı* kelimesinin *kapı kapı dolaşmak* ifadesinde 'hane' anlamına geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla iki yerde müstensihlin *ev*'i yazmayı unuttuğunu düşünmek için bir neden görünmüyor.

Vatikan yazmasında daha fazla olmakla beraber iki yazmada da *ağ ban* ibaresinin *ağban* şeklinde birleşik yazılması dikkat çekicidir: Drs. 23b/1, 56b/13-14 ve Vat. 67b/8, 72a/1, 79b/7-8, 86a/11. Bu imlanın nedeni müstensihlere bağlanabilir. Muhtemelen iki yazmanın müstensihli de *ağban* şeklinde farklı bir kelimenin mevcut olduğunu tahmin etmiştir. Eski Türkiye Türkçesinde 'beyaz' anlamına gelen¹¹ kelime *ağ* ve *aç* şeklindedir (TS: 23-24, 67). Aynı durum Dresden ve Vatikan yazmalarında da görülmektedir. Bu durumu yazı diline tesir eden ağız etkisi ile açıklamak mümkündür.

Dede Korkut anlatmalarında *ban*'ın geçtiği bağlamlarda *dünlük* kelimesine de rastlanıyor. Metinde *dünlük*'ün anlamı konusunda farklı tespitler ya-

¹¹ Özçelik, *ağ*'in 'yüksek' anlamında olduğunu düşünmektedir (2016a: 345-347), ancak kelimenin bu anlamı için *Dede Korkut* metni dışında başka bir metinden tanık getirmemektedir. Bu nedenle teklifin kabul edilmesi güç görülmektedir.

pılmıştır. Gökyay, *dünlük*'ü 'baca deliğinin örtüsü, çadırın parçalarından biri, bacanın örtüsü, salonun devri, heyet-i mecmuası, evin duvarındaki delik, pencere, duman deliği, evin penceresi, revzene penceresi, çadırın başındaki açıklık, damdan açılmış delik ve aydınlık gelecek yer, çadırın baş tarafında dumanı dışarı çekmek üzere açılan revzene ve tümlük' (1973: 201a) olarak anlamlandırmıştır. Ergin, *dünlük* için 'pencere, baca, ev ve çadırın penceresi, baca ve ocak gibi delikleri, salon' (1964: 181b) anlamı vermiştir. Axundov, *dünlük*'ü 'damın üstü' (1999: 81) ile anlamlandırmıştır. Tezcan, *dünlük* için 'tepedeki duman deliği üzerine yerleştirilen parça, baca deliği çemberi' (2001: 81, 190, 421) anlamı verirken, Özçelik, 'çadır penceresi' (2016b: 838b) anlamı vermiştir. Kaçalın, 'duman deliği' anlamına gelen *tütünlük*'ün hece birleşmesi neticesinde meydana geldiğini ileri sürmüştür (2017: 689-690).

Bugün Kırgızcada *tündük* (< tün+dük < *tün+lük) kelimesi *cıgaççılık* (marangozluk) terminolojisinde bilinen bir terimdir. *Boz üy* denilen keçe çadırının önemli bir parçası *tündük*'tür. Yarım daire şeklindeki iki veya daha fazla ağaç parçasının birleştirilmesiyle yapılan *tündük*, keçe çadırın merkezinde bulunmakla beraber çadıra tam tepeden güneş ışığının girmesini, dumanın çıkmasını ve çadırın dengesini sağlayan en önemli parçadır. *Tündük*'ü Kırgız ustaları genellikle kayın, karaağaç ve söğüt ağacından yaparlar. (Moldalieva 2012: 9) Sonuç olarak, *Dede Korkut* anlatmalarındaki *dünlük*'ün Kırgızlarda *boz üy* olarak adlandırılan keçe çadırındaki *tündük* ile aynı olabileceği tahmin edilebilir.

Son olarak, Dresden yazmasındaki bazı boşluk tamamlamalarına değinmek faydalı olacaktır. 151b/9'daki *ağ [ban] évi éşiginde şıvan kıpıdı* cümlesinde *ağ*'dan sonra bazı neşirlerde müstensihin *ban*'ı unuttuğu düşünülmektedir. Böyle bir ihtimal kabul edilebilir, ancak *ban* eklemesi yapılmadan da cümle anlamlı olmaktadır. Dolayısıyla bu tamamlamanın tekrar düşünülmesi gerekmektedir.

Aynı şekilde 21a/5 ve 73b/9-10'da geçen *altun ban év* ifadesinde *ban*'dan önce *başlu* kelimesini müstensihin unuttuğunu bazı neşirler kabul etmektedir. Neşirler, yazmada diğer yerlerdeki *altun başlu ban év* kullanımına dayanarak böyle bir tamamlama yolunu tercih etmiştir. Bu tercihlerinde haklı olabilirler. Ancak aynı ifadenin Vatikan yazmasında da *başlu* olmadan yazıldığı görülmektedir (84b/8 ve 97a/2-3). Dresden yazmasında *altun ban év* Kazan beyin evinden bahsedilirken kullanılmıştır. Burada Kazan beyin şatafatlı bir eve sahip

olduğu düşünülerek *altun* kelimesi kullanılmış olmalıdır. Anlatmaların sözlü gelenekten geldiği düşünülecek olursa ifadenin başka yerlerde *başlı* olmadan da kullanılmış olabileceği tahmin edilebilir.

III. Sonuç

Dede Korkut anlatmalarında geçen *ban* hakkında temel olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Anlatmalar, birkaç tabakadan geçerek elimize ulaşmış olmalıdır. Anlatmaların geçirdiği evreleri kabul etmeden anlatmalardaki sorunların çözümü mümkün değildir.

2. Anlatmalardaki *ban* kelimesi Eski Türkçede bilinen Çince veya Soğdça bir alıntıdır. Dolayısıyla kelime Türklere yabancı değildir.

3. Eski Türkçedeki *ban* kelimesi Çince yoluyla aynı zamanda -belki de önce Soğdçaya- Farsçaya da geçmiştir, ama Farsçada kelime bir çeşit söğüt ağacı anlamını kazanmıştır. Oğuzlar da Farsça kanalıyla *ban*'ı Eski Türkçedeki 'tahta' anlamına ilaveten 'söğüt ağacı' olarak da düşünmüş olmalıdır.

4. Oğuzların yaşadıkları *ev*'in yapımında tahtadan ve söğüt ağacından faydalandığı şüphesizdir.

KAYNAKÇA

- ARASLI, Hamid (1978). *Kitabi-Dede Gorgud*, Bakı: Kençlik.
- ATMACA, Emine & Reshida ADZHUMEROVA (2010). “Kapı ve Eşik Kelimeleri Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi*, 2: 23-45.
- AXUNDOV, Ağamusa (1999). *Kitabi-Dede Qorqud Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakı: Elm Neşriyyatı.
- BAYTOP, Turhan (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili (1983). “Bey Börek Hikâyesine Ait Metinler”, *Folklor ve Edebiyat (1982) II*, Adam Yayıncılık, İstanbul: 141-210.
- CEMŞİDOV, Şamil Allahverdioğlu (1995). *Kitabi-Dedem Qorqud, Ela Lisané-Tatıyifeyi-Oğuzan*, Bakı: Göytürk.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- DAŞDEMİR, Muharrem (2010). “Dedem Korkut Kitabı (Genel Değerlendirme)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 58/2: 67-90.
- DEVECİ, Abdurrahman (2017). “Türkmen Kültüründe Çadır”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/54: 433-452.
- ELİYAROV, Süleyman (1991). “Kitab-ı Dedem Korkut Kitap Olmuş mu?”, *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Muharrem Ergin’e Armağan*, 28/1-2: 81-101.
- ELİZADE, Samet (2004). *Kitabi-Dede Qorqud*, Esil ve Sadeleştirilmiş Metnler, Bakı: Önder Neşriyyat.
- ERGİN, Muharrem (1964). *Dede Korkut Kitabı*, Metin-Sözlük, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile*, II. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ESİN, Emel (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul: Kambalçı Yayınevi.
- GHARİB, B. (1995). *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*, Tehran: Farhangian Publications.

GILES, Allen Herbert (1912). *A Chinese-English Dictionary I-II*, Second Edition, Revised & Enlarged, Leyden: E. J. Brill.

GÖKYAY, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

KAÇALIN, Mustafa Sinan (2000). “Korkut Ata Kitabı’nın Vatikan Yazması Üzerine”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (19-21 Ekim 1999, Ankara)*, Haz. Alev Kâhya BİRGÜL & Aysu Şimşek CANPOLAT, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara: 221-227.

KAÇALIN, Mustafa Sinan (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MOLDALIEVA, Nurgül (2012). “Kırgız Kültüründe Cıgaççılık (Marangozluk) ve Boz Üy ile İlgili Kelimeler Üzerine”, *Acta Turcica*, 2/2: 1-15.

NADELYAYEV, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar’*, Leningrad: Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR.

ÖZÇELİK, Sadettin (2016a). *Dresden Nüshası, Giriş, Notlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZÇELİK, Sadettin (2016b). *Dresden Nüshası, Metin, Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZÇELİK, Sadettin (2018). “Dede Korkut Oğuznamelerinde Geçen Ban, Banu, Bambam, Bamsi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 66/2: 265-280.

ÖZDEMİR, Hakan (2015). “Dede Korkut Oğuznameleri’nde Geçen Ban Sözcüğü Üzerine”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3: 8-18.

RÓNA-TAS, András (1994). “An Old Turkic Name of Kiev”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 47/1-2: 175-180.

RÓNA-TAS, András (1998). “An East European Title of Turkic Origin: Ban”, *Bahşi Ögdisi*, 60. *Doğum Yılı Klaus Röhrborn Armağanı*, Haz. Jens Peter LAUT & Mehmet ÖLMEZ, Simurg, Freiburg-İstanbul: 305-309.

RÖHRBORN, Klaus (2017). *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, II: Nomina, Pronomina, Partikeln, Band 2: aš-äzüük, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

SHAHGOLI, Nasser Khaze vd. (2019). “Dede Korkut Kitabı’nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16/2: 147-379.

SHŌGAİTO, Masahiro (1986). “Uiguru bunken ni dōnyū sareta kango ni kansuru kenkyū” [Uygur Edebiyatındaki Çince Kelimeler Üzerine Bir Araştırma], *Studies on the Inner Asian Languages*, 2: 17-156.

SIMS-WILLIAMS, Nicholas & James HAMILTON (1990). *Documents turco-sogdiens du IXe-Xe siècle de Touen-houang*, London: Corpus Inscriptionum Iranicarum by School of Oriental and African Studies.

STEINGASS, F. J. (1930). *A Comprehensive Persian-English Dictionary, Including the Arabic Words and Phrases to be Met with in Persian Literature*, Second Impression, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.

SÜMER, Faruk (1960). “Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 24/96: 567-594.

SÜMER, Faruk (1972). *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, II. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

ŞİMŞEK, Emine (2000). “Bey Böyrek Hikâyesinin Türk Dil Kurumu’nda Bulunan Yazma Nüshası Üzerine”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (19-21 Ekim 1999, Ankara)*, Haz. Alev Kâhya BİRGÜL & Aysu Şimşek CANPOLAT, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara: 321-333.

ŞÜKÜN, Ziya (1984). *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencinei Güftar Ferhengi Ziya I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

TEZCAN, Semih & Hendrik BOESCHOTEN (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TEZCAN, Semih (1996). “Neue Interpretationen des alttürkischen Wahrsagebuches”, *Turfan, Khotan und Dunhuang, Vorträge der Tagung „Annemarie v. Gabain und die Turfanforschung”*, veranstaltet von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in Berlin (9.-12.12.1994), Ed. by Ronald E. EMMERICK et al. Berlin: 335-341

TEZCAN, Semih (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TİZETZE, Andreas & Talat TEKİN (1994). “Tarama Sözlüğü Üzerine Bazı Açıklamalar II”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4: 159-169.

TULUM, Mertol & Mehmet Mahur TULUM (2016). *Dede Korkut Oğuznameler, Oğuz Beylerinin Hikâyeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

WEHR, Hans (1976). *Dictionary of Modern Written Arabic*, Ed. J. Milton COWAN, 3. Edition, New York: Spoken Language Services.

YILDIRIM, Dursun (1991). “Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri”, *Milli Folklor*, 11: 13-21.

YILDIZ, Naciye (2000). “Gorgut Ata, Türkmen Nüshasının Değeri ve Önemi”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (19-21 Ekim 1999, Ankara)*, Haz. Alev Kâhya BİRGÜL & Aysu Şimşek CANPOLAT, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara: 363-370.

YOSHIDA, Yutaka (2017). “Chinese Loanwords in Middle Iranian”, *Encyclopedia of Chinese Language and Linguistics*, Ed. Rint SYBESMA, Vol. 1: A-Däi, Brill, Leiden-Boston: 557a-561a.

TS = *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (1995). 8 Cilt, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

bk. = Bakınız.

krş. = Karşılaştırınız.

Meral HAKMAN

KLASİK DÖNEM YUNAN HEYKELTIRAŞLIĞINDA KEDER VE YAS

Erdem UÇAR

DEDE KORKUT ANLATMALARINDAKİ BAN ÜZERİNE

Ünal DEMİRER - Esra SAYIN

KİBYRA'DAN EKİNSU İON KYMATİONLU DOR BAŞLIKLARI

Mehmet ÇELİK

LÜBNAN'DAKİ SEÇİM SİSTEMİ VE PARTİLER

Fatih PEKOL

XVI. YÜZYILDA SAFEVİLER'DE TARİH YAZICILIĞI VE BU DÖNEMDE YAZILMIŞ KRONİKLER

Sait YILDIRIM

MEDYA VE ÇOCUĞA YÖNELİK İSTİSMAR

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

e-ISSN 2618-6187
ISSN 2587-2001

9 772587 200005